

УДК 316.64:133.4

<http://doi.org/10.33989/2075-1443.2023.46.271526>

ORCID ID: 0000-0001-8898-5120

Петро Кравченко, Анастасія Голощапова

КРАВЧЕНКО Петро Анатолійович – доктор філософських наук, професор кафедри філософії, декан факультету історії та географії Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. Сфера наукових інтересів – соціальна філософія та філософія історії, проблеми сучасної політичної культури.

e-mail: pkravchenko53@gmail.com

ГОЛОЩАПОВА Анастасія Михайлівна – аспірантка кафедри філософії Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. Сфера наукових інтересів – соціальна філософія та філософія історії, філософська антропологія.

e-mail: goloshchapova1996@gmail.com

МАГІЯ У СВІДОМОСТІ СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ

Анотація. У статті проаналізовано поняття «магія» у трактуванні сучасних дослідників, які здебільшого сходяться на тому, що даний феномен є певним способом з'єднання людини із природою, засобом підкорення надприродних сил задля отримання деяких благ чи виконання бажань. Магія є складовою частиною людської свідомості: для одних людей вона вважається небезпечною, антисоціальною та шкідливою; для інших – способом досягнення цілей та звернення до первозданної природи. Проте все ж дослідники схиляються до того, що так чи інакше люди кожного дня виконують певні магичні ритуали, іноді не помічаючи цього, навіть говорять про настання «нової магичної епохи», що пов'язується із відродженням магії у житті сучасного соціуму. Як правило звернення до релігії і магії відбувається у періоди певної «смути», нестабільності у суспільно-політичному розвитку суспільства, коли люди не відчують впевненості у стабільності свого майбутнього життя.

Ключові слова: магія, магичні практики, людська свідомість, магичний ритуал, надприродні сили, заботони.

Постановка проблеми. Багато філософів та психологів намагалися і намагаються описати таїнство магії, надаючи людству кожного разу власні образи магичних практик, з одного боку, та відношення до магії із боку суспільної свідомості, з іншого. Звернення до проблеми магії й сьогодні, в епоху світоглядного плюралізму та кризи традиційних уявлень про світ, виявляється доволі актуальним. Особливо ця проблема актуалізувалась із початком військових дій, війни росії з Україною. Магія, що виникла фактично із появою людства та пройшла крізь віки та тисячоліття, продовжує до цих пір існувати у свідомості сучасної людини.

Деякі дослідники навіть говорять про настання «нової магичної епохи» та формування цілої субкультури прихильників магії. Так, сьогодні в індивідуальній та масовій свідомості різко підвищується інтерес до усього загадкового та надприродного: на сторінках газет, журналів, соціальних мереж розміщено безліч оголошень від магів та віщунок, які обіцяють за деяку плату виконати чи майже не будь-які бажання людей, телевізійні канали активно транслюють проекти, у яких розповідається про магичні події та явища. Навіть знаменитості у своїх інтерв'ю розповідають, як із ними трапилися певні загадкові події, чи як вони особисто зверталися до таїнства магичних практик. Тобто, можна із впевненістю сказати, що мислення та поведінка сучасної людини несуть у собі відтінки магичності. Тому, магія є не пережитком минулого, а невід'ємною частиною свідомості непересічної людини.

Аналіз досліджень та публікацій. Теоретичною базою для дослідження стали роботи вітчизняних та зарубіжних вчених, котрі вивчали феномен магії та особливості її впливу на людську свідомість, а саме: О. Белоусової, Е. Касіра, Я. Конєвої, К. Костанеде, Б. Малиновського, Г. Пирог, Є. Попова, О. Смірнової, О. Тиховської.

Мета та завдання. Метою статті є аналіз впливу магії та магичних практик на свідомість та поведінку сучасної людини.

Методологія дослідження носить комплексний характер та базується на філософсько-антропологічному та філософсько-культурологічному аналізі магії як складової частини свідомості людини. Основними методами дослідження є аналіз та синтез, порівняння, систематизація, абстрагування та узагальнення. Задля вирішення конкретних завдань дослідження нами було застосовано також принципи системності, об'єктивності, всебічного розвитку, сходження від абстрактного до конкретного.

Результати. У сучасній науковій літературі ряд авторів тлумачать магію як «обряд, котрий пов'язаний із вірою у надприродну здатність людини (мага) впливати на інших людей та природні явища» (Попов,

2007, с. 190). Філософський антрополог, культуролог, релігіє знавець Євгеній Попов називає магією «віру у здібності людини (мага) шляхом примусу, погроз, або за певну «платню» домогтися від потойбічних сил повної або часткової допомоги у задоволенні деяких потреб» (Попов, 2007, с. 193). Згадана «плата» може проводитися як безпосередньо потойбічними силами (наприклад, за допомогою жертвоприношення), так і самим магам, що є посередниками між людьми та надприродним.

Деякі філософи вважають, що сучасна магія – це своєрідний сурогат, що створюється перш за все із комерційних міркувань. Така магія представляє собою різновид масової культури. Німецький і американський філософ, культуролог, представник Магбургської школи неокантіанства Ернст Кассіреер визначав магію, як примітивну техніку виконання бажань. Його слова стосувалися архаїчної людини, проте чудово підходять і для сьогодення (Белоусова, 2009, с. 24).

Відомий дослідник практичної магії англійський релігійний філософ, окультист, поет, містик і церелоніальний маг, який написав фундаментальне дослідження «Орден східних тамплієрів» Алістер Кроулі у своїй книзі «Магія в теорії та на практиці» визначав її наступним чином: «Магія – це наука та мистецтво викликати зміни, що здійснюється відповідно до людських бажань» (Кроулі, 1998, с. 64). Польсько-англійський антрополог, етнограф і соціолог, засновник функціонального напрямку Броніслав Каспер Маліновський стверджував, що магія є «тим кристалізованим оптимізмом надії, який просуває людину, котра твердо переконана у досягненні бажаного, вперед до реалізації своєї мети» (Маліновський, 2005, с. 155). При цьому, говорячи про магію, як про щось первинне, давнє, вчений не відкидає її зв'язок із життєдіяльністю сучасної людини.

Відомий дослідник магії, доктор філософії з антропології, американський мислитель езотеричної орієнтації, містик, автор 12 томів книг – бестселерів тиражом у 28 мільйонів примірників на 17 мовах світу, які присвячені викладанню езотеричного вчення про «Шлях знання» Карлос Кастанеда, виходить із суб'єктивного досвіду, пережитого ним у процесі проведення реальних магічних практик та глумачить магію, як «спосіб реалізації деяких теоретичних та практичних передумов, що стосуються природи сприйняття та її ролі у формуванні оточуючого нас Всесвіту» (Кастанеда, 2001, с. 138). Магія, на досить суперечливу думку вченого, це «особливий стан свідомості». Це єдиний та вірний спосіб пошуку істинного знання, котрий і складає сенс нашого життя. Подібну думку висловлює і відомий британський філософ, Нобелівський лауреат, логік, математик, один із засновників англійського неореалізму і неопозитивізму, захисник пацифізму та ате-

їзму Бертран Рассел у своїй праці «Чому я не християнин», розглядаючи магію як породження одного із найважливіших людських імпульсів, що спрямовані на пізнання оточуючого світу. При цьому, як зазначає вчений, деякі люди досягли величч саме завдяки їй (Смірнова, 2014). На думку Миколи Бердяєва, магія – це всього лише можливість подолання видимої перешкоди, котра не дозволяє людині досягнути своєї мети. Саме тому, магія – це, перш за все, прояв суб'єктивної волі людини. Клод Леві-Стросс, у свою чергу, пояснював феномен магії із точки зору психологічного підходу, де магія визначається як віра в існування надприродних сутностей на основі зміненого стану психіки індивіда.

На думку Сьюзена Лангера, сутність магії полягає у магичному ритуалі, як засобу вираження та підтримки нормативної (традиційної) організації та нормалізації життя суспільства. Еміль Дюркгейм вважає, що магія – це явище соціальне, та визначає її у якості «певної системи вірувань та дій, що об'єднує усіх тих, хто до неї прихильний».

Отже, аналізуючи підходи вчених до тлумачення тавизначення поняття «магії», можна сказати, що вона є своєрідним способом пізнання людиною оточуючого світу, а також засобом досягнення певної мети (отримання благ, виконання бажань тощо). Окрім цього потрібно відзначити, що більшість видатних дослідників говорять про те, що магія так чи інакше впливає на наше життя, адже завдяки їй людина формує власний світогляд, та навіть досягає значних результатів у певних видах діяльності.

Проте все ж, варто відзначити той факт, що погляд на магію у сучасному суспільстві різних науковців є неоднозначним. Так, одні вважають її шкідливим та небезпечним явищем, та зазначають, що магичними практиками займаються лише люди певних соціальних прошарків, котрі схильні апелювати до псевдонаукового розуміння світу, інші ж свято вірять у силу магичних ритуалів та надприродні сили та відводять їхній ролі чільне місце у своєму житті.

Так, польська антропологиня Ярослава Конєва називає магію «нелегальною, деформованою релігією» (Конєва, 2004, с. 17), своєрідним «рудиментом примітивного етапу розвитку людської свідомості» (Конєва, 2004, с. 17). Авторка пише, що мета магії суперечить цілям людської спільноти, та розходить з суспільними звичаями і законами етики. Магія, на її думку, є асоціальною, у ній таїться небезпека, адже вона надає доступ до джерела сили та влади за допомогою каналів, що залишаються поза контролем тих, в чийх руках зосереджена влада (Конєва, 2004). При чому, як показали дослідження філософа Г. Пирога та Н. Дубової щодо особливостей уявлень сучасних чоловіків та жінок про магію, саме жінки частіше за все наповнюють її негативним значенням

та обманом, для чоловіків же магія – це скоріше за все своєрідний спосіб досягнення певних станів (Пирог, Дубова, 2018, с. 214-215).

Незважаючи на те, що частина дослідників говорить про магію, як про щось антирелігійне, антинаукове та небезпечне, магія активно проникає у наше повсякденне життя. Численні програми на телебаченні, у яких розповідається про надприродні явища та магічні ритуали й практики, оголошення та сторінки на веб-сайтах та соціальних мережах, де кожному пропонується дізнатися свою долю, повернути втрачене кохання, зробити талісман на удачу чи багатство тощо – усе це говорить про те, що магія у нашому житті відіграє надзвичайно велику роль, та міцно «засіла» у свідомості кожної людини. Ритуали, до яких сьогодні вдаються ворожки, шамани та інші представники потойбічних сил, включають у себе тісний зв'язок людини та надприродного. Так, наділяючи магічним сенсом певні дії (як свої, так й інших особистостей), людина вірить в те, що врешті-решт вони певним чином подіють та вплинуть на її життя. Отже, у ХХІ столітті, в епоху цифрових технологій та глобалізації, магія у свідомості людини займає доволі значне місце, впливаючи, на її поведінку, мислення, вчинки, та життя у цілому.

У чому ж причина того, що люди досі вірять у магію та магічні ритуали? Олена Белоусова основною причиною відродження магії у житті сучасного соціуму називає розрив єдності між людиною та природою (Белоусова, 2009, с. 20). Тож будь-який магічний ритуал є своєрідною спробою «подолати» цей розрив, адже звертаючись до потойбічних сил, підкорюючи сили природи, людина наче зливається з ними воедино, повертається у первісні часи, коли люди вірили у силу богів та могутність природи і приносили їм дари та жертви, щоб отримати натомість певні блага.

Окрім того, постійний стрес, який переживають сьогодні люди, призводить до дестабілізації світогляду окремого індивіда, який відчуває потребу у чудодійному зціленні від насущних проблем. А звернення до магії у цьому випадку якраз розглядається у вигляді пошуку своєрідної «терапії» у сучасному ворожому світі. Продовжуючи цю тему, можна також згадати доповідь американського філософа, політичного економіста і публіциста японського походження Френсіса Фукуями «Соціальні наслідки біотехнологічних новацій», у якій він говорить про те, що «...сучасні технології змусили нас відійти від природи», та згадує про так званий феномен «скляної людини» як результат розвитку наукового знання (Белоусова, 2009, с. 24). Тож магія у такій ситуації слугує своєрідним «ілюзорним укриттям» людини від «всепроникаючого погляду» науки.

Відродження магії є яскравим проявом одного із найбільш загальних законів культурної еволюції: як правило, поява нової моделі у системі життєзабезпечення чи виробництва не відмінє старих форм, а лише відводить їх у більш обмежену область застосування, із якої вони можуть бути вилучені та використані повторно більш розширено, якщо того вимагає нова або ж екстремальна ситуація. Проте магія відроджується уже із новим змістом: примітивні магичні практики доповнюються знаково-символічною образністю та дискурсивністю відповідно до потреб сучасної людини.

Наразі можна говорити про магичний характер повсякденних ритуалів навіть тих людей, які начебто і не вірять у магію. Їхня «магічність» може навіть не усвідомлюватися, оскільки вона пов'язана із несвідомими страхами або нав'язливими образами. Повсякденні ритуали догляду за своєю зовнішністю включають у себе також деякий магичний елемент: перехід від природного стану у суспільний (наприклад, коли жінка наносить макіяж) і навпаки. Точно так же приймання ванни вважається ритуалом очищення, своєрідним способом змиття усіх гріхів цього недосконалого світу.

Якщо говорити окремо про Україну, то на сьогодні у деяких регіонах і досі є поширеними певні магичні ритуали, як-от любовні (наприклад, збирання сміття та зав'язування вузлів на перехресті; ворожба перед дзеркалом тощо), ритуали проти хвороб чи потрапляння нечистої сили у дім (прикрашання дому та подвір'я гілками дерев на Зелені свята) тощо (Тиховська, 2021).

Навіть ті люди, які не користуються послугами ворожок чи магів, не виконують самі певних ритуалів, бо не вірять чи бояться їх, все одно знаходяться під владою вірувань та забобонів, які міцно «засіли» у їхній свідомості. Так, наприклад, усім відомий ритуал «посидіти перед дорогою». Вважається, що це вбереже людину від усього поганого, що може статися з нею у дорозі. Або ж, коли кажуть, що не можна свистіти у домі, адже цей свист прикликує нечисту силу. Також багато хто вірить, що не можна дивитися у розбите дзеркало, адже так можна прив'язати до себе потойбічну силу (Постукати по дереву та оминати кішок: 19 популярних ритуалів або забобонів, які збереглися донині). І таких вірувань доволі багато, вони існують у кожному суспільстві, і так чи інакше впливають на життя та поведінку людей.

Обговорення. Магія сьогодні вважається одним із способів возз'єднання людини із природою, підкорення надприродних сил заради досягнення певної мети. Е. Кассіер, А. Кроулі, Б. Малиновський та Б. Рассел вбачають у магії засіб виконання бажань та досягнення бажаного результату, та говорять, що магія – це те, що рухає люди-

ну вперед та допомагає їй пізнати Всесвіт. Проте все ж, суспільна думка щодо даного феномену неоднозначна. Певна частина науковців вважає магію антисоціальною та антирелігійною. Та вони говорять про те, що не варто зв'язуватися із потойбіччям, адже в силу того, що людина не може його контролювати, такі дії є небезпечними. Інші ж охоче вдаються до різноманітних магічних практик, та вірять у те, що це принесе їм певні позитивні плоди (поверне кохану людину, зробить багатими, вбереже від біди тощо).

Немало дослідників стверджують, що навіть ті, хто всіляко відмовляються вірити у магію та магічні практики, кожного дня здійснюють певні магічні дії: приймають душ, наносять косметику, одягаються, тим самим здійснюючи ритуал переходу від свого природного стану до стану суспільного. Багато хто, стукаючи по дереву, боячись чорної кішки, чи відчуваючи страх дивитися у розбите дзеркало, навіть не уявляють, що це не прості забобони чи вигадки – усе це так чи інакше пов'язано із магією та надприродними силами.

Таким чином, можемо констатувати, що магія у свідомості сучасної людини існує у вигляді:

- чогось забороненого, антисоціального, антирелігійного, небезпечного та шкідливого;
- своєрідного засобу досягнення певної мети чи виконання бажань;
- повсякденних ритуалів та забобонів, які, хоч дехто їх і не пов'язує напряду із магією, так чи інакше мають із нею міцний зв'язок.

Висновки. Магія є складовою частиною свідомості сучасної людини. Для когось – це щось небезпечне, страхітливе, антирелігійне та антисоціальне, а декому магія видається певним засобом пізнання оточуючого світу, інструментом для підкорення надприродних сил та отримання деяких благ чи виконання бажань. Існує думка, що так чи інакше, кожен із нас свідомо чи підсвідомо виконує певні магічні ритуали кожного дня. Визнання частиною людей деякої ролі магії у житті сучасного суспільства пов'язане із тим, що в епоху новітніх технологій людина, яка поступово відділяється від природи, саме у магічних практиках вбачає своєрідний засіб поєднання із природними силами, своєрідну «терапію», укриття від проблем ворожого світу.

Магія наскільки закріпилася у людській свідомості, що навіть деякі філософи говорять про настання «нової магічної епохи», що пов'язано із відкритим пропагуванням магічних практик, надприродних сил та явищ у сучасному суспільстві та формуванням такого феномену як «магічний світогляд», що і буде перспективою наших подальших досліджень.

Список літератури

- Белоусова Е. В. Старая и новая магия. *Вестник Челябинского государственного университета. Философия. Социология. Культурология*. 2009. № 42 (180). С. 19–25.
- Кастанеда К. Лекции и интервью. Киев : София; Москва : ИД Гелиос, 2001. Ч. 2. 240 с.
- Конєва Я. Погляд польських етнологів ХХ–на початку ХХІ століття на магичне мислення. *Етнічна історія народів Європи*. 2004. № 17. С. 16–20.
- Кроули А. Магия в теории и на практике. Москва : Локид-Пресс, 2001. 542 с.; ил.
- Малиновский Б. Сэр Джеймс Джордж Фрэзер: очерк жизни и творчества. Научная теория культуры. Москва : ОГИ, 2005. С. 145–177.
- Пирог Г. В., Дубова Н. С. Особливості уявлень сучасних чоловіків і жінок про магію. *Психологія людини: свідомість і реальність: зб. матеріалів VIII міжнар. наук.-практ. конф. (Ніжин, 30-31 жовт. 2018 р.)*. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2018. С. 213–215.
- Попов Е. А. Философия магии: основные подходы. *Вестник Ставропольского государственного университета*. 2007. № 49. С. 189–193.
- Постукати по дереву та оминати чорних кішок: 19 популярних вірувань або забобонів, які збереглися донині. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2021/04/10/244513>.
- Смірнова О. О. Магія в контексті філософсько-культурологічного дискурсу. *Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури: зб. наук. праць*. Київ, 2014. С. 179–186.
- Тиховська О. М. Міфологічні образи та магичні ритуали в українському фольклорі Закарпаття: етнопсихологічний аспект: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Львів, 2021. 39 с.

References

- Belousova, E. V. (2009). Staraya i novaya magiya [Old and new magic]. In *Vestnik Chelyabinskogo gosudarstvennogo universiteta. Filosofiya. Sociologiya. Kul'turologiya* [Bulletin of the Chelyabinsk State university. Philosophy. Sociology. Culturology], 42 (180), 19-25 [in Russian].
- Kastaneda, K. (2001). Lekcii i intervyyu [Lectures and interviews]. Kiev: Sofiya; Moskva: ID Gelios [in Russian].
- Koniewa, Ya. (2004) Pohliad polskykh etnologiv XX – na pochatku XXI stolittia na mahichne myslennia [The view of Polish ethnologists of the 20th – at the beginning of the 21st century on magic thinking]. In *Etnichna istoriia narodiv Yevropy* [Ethnic history of the peoples of Europe], 17, 16-20 [in Ukrainian].
- Krouli, A. (1998). Magiya v teorii i na praktike [Magic in theory and practice]. Moskva: Lokid, Mif. [in Russian].
- Malinovskij, B. (2005). Ser Dzhedjms Dzhordzh Frezer: Ocherk zhizni i tvorchestva [Sir James George Fraser: An Essay on Life and Works]. In *Nauchnaya teoriya kultury* [Scientific theory of culture] (pp. 145-177). Moskva: OGI [in Russian].

- Pyroh, H. V. & Dubova, N. S. (2018). Osoblyvosti uivlen suchasnykh cholovikiv I zhinok pro mahiiu [Peculiarities of ideas of modern men and women about magic]. In *Psykhohohiia liudyny: svidomist i realnist* [Human psychology: consciousness and reality], (pp. 213-215) [in Ukrainian].
- Popov, E. A. (2007). Filosofiya magii: osnovnye podhody [Philosophy of Magic: Basic Approaches]. *Vestnik Stavropolskogo gosudarstvennogo universiteta* [Herald of Stavropol state university], 49, 189-193 [in Russian].
- Postukaty po derevu ta omynaty chornykh kishok: 19 populiarnykh viruvan abo zaboboniv, yaki zberehlysia donyni* [Knock on wood and avoid black cats: 19 popular beliefs or superstitions that have survived to this day]. Retrieved from <https://life.pravda.com.ua/society/2021/04/10/244513> [in Ukrainian].
- Smirnova, O. O. (2014). Mahiia v konteksti filosofsko-kulturolohichnoho dyskursu. [Magic in the context of philosophical and cultural discourse]. In *Aktualni problemy istorii, teorii ta praktyky khudozhnoi kultury* [Actual problems of the history, theory and practice of artistic culture] (pp. 179-186) [in Ukrainian].
- Tykhovska, O. M. (2021). *Mifolohichni obrazy ta mahichni rytualy v ukrainskomu folklori Zakarpattia: etnopsykholohichniy aspekt* [Mythological images and magical rituals in Ukrainian folklore of Transcarpathia: ethnopsychological aspect]. (Ph.D. diss) Lviv. [in Ukrainian].

Kravchenko P. A., Holoshchapova A. M.

MAGIC IN THE CONSCIOUSNESS OF MODERN HUMAN

Introduction. Philosophers of all times and peoples tried to describe the mystery of magic, each time giving humanity their own images of magical practices, on the one hand, and the attitude to magic from the side of public consciousness, on the other. Turning to the problem of magic even today, in the era of worldview pluralism and the crisis of traditional ideas about the world, turns out to be quite relevant. Magic, which actually originated with humanity itself and passed through centuries and millennia, continues to exist in the consciousness of modern human. Some researchers talk about the onset of a «new magical era» and the formation of a whole subculture of magic followers. Yes, today in the individual and mass consciousness there is a sharp increase in interest in everything mysterious and supernatural: on the pages of newspapers, magazines, and social networks there are many ads from magicians and fortune tellers who promise to fulfill almost any wishes of people for a fee, television channels actively broadcast projects that talk about some magical events and phenomena, and even celebrities in their interviews tell how certain mysterious events happened to them, or how they personally turned to the mystery of magical practices. That is, we can say with confidence that the thinking and behavior of modern man is rightfully considered magical. Therefore, magic is not a relic of the past, but an integral part of the consciousness of a modern people. The aim of the publication is to analyze the influence of magic and magical practices on the consciousness and behavior of modern human. **Research methodology.** Research methods are comprehensive and based on a philosophical-anthropological and philosophical-cultural analysis

of magic as an integral part of human consciousness. Discussion. Magic in the mind of a modern people exists in the form of: something prohibited, anti-social, anti-religious, dangerous and harmful; one's native achievement of a certain goal or fulfillment of desires; everyday rituals and superstitions, which, although some do not associate the direction with magic, somehow have a strong connection with it. **Conclusion.** Magic is an integral part of the consciousness of modern human. For some, it is something dangerous, frightening, anti-religious and anti-social, and for some, magic appears to be an excellent means of learning about the surrounding world, a tool for subduing supernatural forces and obtaining certain benefits or fulfilling wishes. One way or another, each of us consciously or subconsciously performs certain magical rituals every day. Magic is so firmly entrenched in human consciousness that some philosophers speak of the onset of a «new magical era», which is associated with the open promotion of magical practices, supernatural forces and phenomena in modern society and the formation of such a phenomenon as a «magical worldview», which will perspective of our further research.

Key words: *magic, magical practices, human consciousness, magical ritual, supernatural powers, prejudices.*

Надійшла до редакції 8.12.2022